

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 11 - 12
1993 - 1994

İstanbul - 1997

TATARLAR: Moğol mu, Türk mü?

Prof. Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU

İlk bakışta "'Tatar' deyimi karışıklığa sebep olmaktadır, çünkü çeşitli zamanlarda değişik manâlarda kullanılmıştır. Ruslar bu deyimi, yüzyıllar boyunca, Avrupa Rusya'sında yaşayan bütün Türk soylu Müslümanlar için kullanmışlardır."¹ Batılı yazarlar ve araştırmacılar bu kelimeyi, Türkistan'da ve Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Türkler için kullan-maktadırlar². Osmanlılar ise, onaltıncı yüzyıldan başlayarak 'Tatar' deyimini Kuzey Türkleri için kullanmışlardır: "*Kırım Hânı Hacı Selim Giray Hâna Nâme-i Hümayûndur: ... bu sene-i 'amîmul meymenede dahi musam-mem olan gazve-i meymûn ve Cihâd-i Hümayûnumuzda murâfakat ve muvafaklatları me'mûl-i Hümayûnumuz olub... ve sair ümarâ ve mirzâyân-ı şecâat-disâr ve cumhûr-ı tâtâr-ı 'aduv-şikar... (1107/1696).*"³

1 Shirin Akiner, *Islamic Peoples of the Soviet Union* (London: 1986), p. 55.

2 Batılılar, Türkistanlı bir Türk olan Timur'u Tatar zannederler bkz.: Stanley Lane-Poole, *Turkey* (London: 1986) p. 74: "Asil Tatar, Timur"; Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* (Cambridge: 1976) I., p. 32: "İran'ı işgal eden güçlü Tatar, Timurlenk."

Halbuki: Timur Türk'dür, anadili doğu (Çağatay) Türkçesi'dir, Moğolca değildir. Kişinin soyunu, anadili belirler. Adı تیمور Osmanlı Türkçesi'nde 'Demir' diye okunur. Osmanlılar zamanında yapılan, İstanbul'u Medine-i Münevvere'ye bağlayan Hicaz Demiryolu, Osmanlı Türkçesi'nde حجاز تیمور

بولی şeklinde yazılır. Yani, o hakanın adı, batı Türkçesi'nde Demir'dir. Özel isimler değişmeyeceği için, Osmanlılar da ona Timur demişlerdir; oysa, işgal ettiği ve hiç sevilmediği Sivas'da, 'Lek Demür' diye anılır. Bilindiği gibi, topallığından dolayı, Aksak Timur ve Timurlenk adıyla meşhurdur. 'Lenk' Farsça 'topal' demektir, Sivas ağzında hafifleşerek 'Lek' haline gelmiştir, 'Topal Demir' demektir.

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Nâme-i Hümayûn Defteri 5*, ss. 205-206. Osmanlı Sultanı İkinci Mustafa, Kırım Hanı Hacı Selim Giray'ı, uğuru yaygın, bu yılda dahî kararlaştırılmış olan kutlu gazâ ve Semavî Cihada

Konunun anlaşılması için, başa dönmek, bu kelimenin ilk defa kullanılışından itibaren kazandığı yeni manâları gözden geçirmek gerekir. Durum incelenince görülüyor ki ilk kullanıldığında, 'Tatar' kelimesiyle kastedilen 'Moğol' idi. İbnul Esir Moğollar'dan söz ederken daima 'Tatar' kelimesini kullanmaktadır: "Tatarlar'ın İslâm ülkelerine gelişi."⁴ "Tatarların Türkistan ve Maveranuehr'e çıkışı"⁵ "Kâfir Tatarlar'ın Harzemşah üzerine yürüyüşü."⁶ Tabîî, budist Moğollar'dan bahsetmektedir. "Tatarlar'ın Kıpçaklar'a ve Ruslar'a ne yaptığının anılması."⁷ Cengiz Han'ın Celâdeddin Harzemşah'a yetişmesini anlatırken "... Celâdeddin (Sind nehri) geçemedi, Çingizhan Tatarlar'la ona yetişti" demektedir.⁸

İbnu Kesir de Çingiz Han'ı anlatırken "Tatarlar'ın en büyük sultanı, bugünkü meliklerinin babası" ifadesini kullanır⁹.

İbn Haldun da "Bu sultan, Çingiz Han, Tatarlar'ın sultanıdır" demektedir¹⁰. Bilindiği gibi, Çingiz, Moğol hükümdarıdır.

'Tatar' kelimesi, çağdaş Arab araştırmacılar tarafından da 'Moğol' yerine kullanılmaktadır, Moğol istilâlarını gösteren haritanın yaftası "Tatar belâsı, felâketi"dir¹¹. Moğollar 656/1258'de Bağdad'ı işgal edip Abbâsî Halifeliği'ni yıkmadan önce, 635/1237'de Moskova'yı işgal ettiler. Moğol (Tatar) ordusunun büyük çoğunluğunu Kıpçak Türkler'i oluşturuyordu. Türkler'in büyük çoğunlukta olduğu Moğol ordusu Rusya'yı onüçüncü yüzyılın başlarında işgal etmişti¹². Bu durum, Ruslar'ın Avrupa Rusyası'ndaki bütün Türk kökenli Müslümanlara niçin Tatar dediklerini açıklar: Moğol (Tatar) ordusunun büyük çoğunluğu Türktü, Ruslar'a göre, bütün Avrupa Rusyası'nda yaşayan Müslüman Türkler, Moğol (Tatar) istilâcılarının torunlarıydı. Şurasını hemen belirtelim ki, Moğol (Tatar) ordusunun çoğunluğu Türk olmakla birlikte, bütün komuta kademeleri, onbaşılık dahil, Moğollar'ın tekelindeydi. Kıpçaklar ve öteki Türk boylarından gelenler, rütbesiz askerlerdi.

tün emirler ve şecâat-bürünmüş (yiğitlik timsali) mirzalar ve hayvan avlar gibi düşman avlayan Tatar halkı ile birlikte katılmalarının Semâvî (mesaj: İslam'ın temsilcisi padişahın) ümid (i) olduğunu bildirip, çağırmaktadır.

4 İbnul Esir, *el-Kâmil fit Tarih* (Beyrut: 1982). c. XII, s. 358.

5 age, XII, 361

6 age, XII, 369.

7 age, XII, 387.

8 age, XII, 397.

9 İbnul Kesir, *el-Bidâye ve'n Nihâye* (Beyrut: 1985) c. VII, s. 127.

10 İbn Haldun, *Kitabul İber...*, (Beyrut: 1981) c. V, s. 593.

11 İsmail R. al Faruqi and Lois Lamya' al Faruqi, *The Cultural Atlas of Islam* (New York: 1986) p. 253.

12 Shirin Akiner, age., s. 55.

Onüçüncü yüzyılda Çin'in çok büyük bir bölümü, Türkistan,* İran, Irak, Suriye, Anadolu, bugünkü Rusya, Kafkasya, Kırım, Ukrayna, Polonya Tatarlar (Moğollar) tarafından işgal edildi. Bu Tatar hâkimiyeti altında yaşayan milletler de Tatar (Moğol) sülâlesinden hanedanların idaresinde yaşadıkları için 'Tatar' diye anıldılar. Böylece, ondördüncü yüzyıldan başlayarak 'Tatar' kelimesi *kavmi, etnik, sosyal ilgili bir söz değil*, raiyyet olmayı, tebeiyyeti, bugünkü deyimle-hukukî durumu farklı olmakla birlikte vatandaşlığı ifâde eden bir tabir haline geldi. Yani, artık 'Tatar' sözü, *etnik değil, siyâsî* bir anlam ve muhteva yüklendi. Türk ülkeleri dışındakiler zamanla Tatar (Moğol) hâkimiyetinden çıktı, Hazar Denizi ve Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerde yaşayan Türk topluluklarında Tatar siyâsî ismi devam etti.

Çingiz Han soyundan gelenler Karadeniz ve Hazar Denizi'nin kuzeyinde Araplar'ın ve Avrupalılar'ın "Altın Ordu", Ruslar'ın "Zolotai Orda" dedikleri Kök Orda (Gökordu) devletini kurdular. Kök orda'nın (Semâvî Devletin) ilk müslüman hükümdarı Bereke Han (1257-67)'dir. Bu hükümdarın Anadolu Selçuklu hanedanından olan hanımından *İzzeddin* adlı bir oğlu oldu. *Bereke Han*, oğlu *İzzeddin*'e Solhat ve Sudak şehirleriyle yörelerini verdi. *İzzeddin* ve annesi binlerce Müslüman Türk'ü Anadolu'dan Kırım'a getirip yerleştirdiler¹³. Gökordu'da hanedan Çingiz Han soyundandı, fakat "Türk unsuru o kadar kuvvetliydi ki ondördüncü yüzyıl başlarında Altın Ordu bu unsurun tesirine direnemedi ve bir Türk Devleti haline geldi."¹⁴

Gökordu Han'ı Toktamış 1396'da *Timur*'a yenilince bu hanlık parçalandı, toprakları üzerinde *Kazan, Kırım, Astrahan ve Kâsım* (Sibir) hanlıkları kuruldu. Bu hanlıkların sadece hanları ve yüksek kademelerdeki idarecileri gerçek Tatar yâni Moğol idiler, fakat idare edilenlere de, hükümdarlarından dolayı Tatar denildi: Türkistan'daki Türkler'e, başlarındaki *Özbek Han*'dan dolayı Özbek denmesi, son Gökordu Hanı Toktamış'a karşı ayaklanıp onunla savaşıyan tümen (10,000 atlı) beyi Nogay'ın

* Orta Asya deyimini Ruslar ve Avrupalılar kullanırlar. Bu deyim J. Stalin de terviç etmiştir. Batı Türkistan'da, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan yer almaktadır. Doğu Türkistan ise Çin hâkimiyetindedir, Çinliler 'Sinkiyang' (yeni kazanılmış ülke) adını vermişlerdir.

13 Ataullah Bogdan Kopanski, *The Sabres of Two East, an Untold History of Muslims in Eastern Europe* (İslamabad; 1994) p. 38. Bereke Han'ın adı, yanlış algılama yüzünden 'Berke' diye yaygındır. Hâlbuki, Bogdan Kopanski'nin belirttiği gibi, bu hükümdarın İslam dinine girmesini sağlayan dâî ona bu ismi verdiği göre, 'bereket, refah, saâdet, bolluk' mânâsını taşıyan 'Bereke', isim olarak verilmiş olmalıdır.

14 Shirin Akiner, age., s. 55.

buyruğu altındakilere ve onların günümüze kadar ulaşan torunlarına Nogay adı verilmesi, Osmanlı idaresindeki kişilere Osmanlı denilmesi gibi. Zamanla hanlar ve yöneticiler de Türkleştiler. Kırımın ünlü kahramanı Gazi Boray Giray Han Türkçe söyleyen birinci sınıf bir şâir ve klâsik Türk müziğinde çok usta bir bestekârdır.* "Kırım halkı yirminci yüzyılın ilk yıllarında 'Tatar' ismini reddetti, bıraktı... Çarlık Rusyası'nın son yıllarında milliyet prensibi ön plana çıkınca, Rusya'daki Türkçe konuşan halklar kendilerine 'Türk' mü yoksa 'Tatar' mı denmesi gerektiğini tartıştılar."¹⁵

Günümüzde, Rusya Federasyonu içinde, başkenti Kazan şehri olan Tataristan vardır. Bu ülkede halkın yarısından biraz fazlası Müslüman, yarıya yakını da Rus'dur. Müslümanlar Türkçe'nin kuzey lehçesini konuşurlar, ataları İbn Fadlan'ın bahsettiği, 922'de (Anadolu'nun müslümanlaşmasından 150 yıl önce) İslâm'a girmiş olan İtil (Volga) Bulgarları'dır. İtil Bulgarları'ndan, Arapça kaynaklarda Sağalibe diye söz edilir. Bulgarlar'ın öteki dalı, Tuna Bulgarları, 863 yılında kâim dininden (şamanizmden) Hristiyanlığa geçtiler ve slavlaştılar; Bulgaristan'dakiler bunlardır. Tataristan'daki Bulgar Türkleri'nin lehçesinde çok güzel Türkçe sözler yaşamaktadır: Oda yerine bölme (bölme), pazartesi karşılığı: Başgün, örümcek ağı yerine: Ürmücek uyası (oyası), mide yerine: Aşkazan kullanılmaktadır. Şüphesiz, Tataristan'daki, Türkçe'nin kuzey lehçesini kullanan sünni Müslümanlar Türk'dür. 'Tatar' kelimesi onlar için kimliklerini belirleyen bir yaftadır. Kazan Türkleri'nin kullanmakta oldukları kuzey lehçesinde, Tatar (Moğol)lardan korkuyu ifade eden, bir yandan da onları aşağılayan deyimler vardır: "Tatar barda khatar bar" (Nerede Tatar varsa orada tehlike vardır), "Tatar töre bulsa çabatasin törge iler (Tatar baş olsa, başa geçse, çarığını baş köşeye iler, asar, görgüsüz, kaba

* Gazi Bora Giray Han'ın şu mısraları, sanattaki üstünlüğünün ölümsüz delilidir:

Râyete meylederiz kâmet-i dil-cû.yerine

Tûğa dil bağlamışız zülfi semen-bû.yerine

Severiz esb-i hünermend-i sabâ-reftarı

Bir perî-şekl sanem, bir gözü ahû.yerine

Gönül çekici sevgili endâmı yerine Bayrak aşığıyız

Sevgilinin hoş kokulu saçları yerine Tuğa gönül vermişiz

Tapılacak (Sanem: İnsan şeklinde put) kadar güzel, ceylan gözlü yerine

Gazâ yolunda rüzgâr gibi uçan küheylânı severiz.

Şiir, bütünüyle bir şaheserdir. Bayrak-sevgili endâmı, sevgilinin saç-at kuyruğundan yapılmış tuğ münasebetleriyle başlayan bu gazelin açıklanması sayfalarca sürer. Burada şu kadarnı işaret edelim ki:

Sabâ rüzgârı gibi giden attan bahsedene üçüncü mısra yüksek sesle ve hakkı verilerek okunduğunda, süratle koşan atın nal sesleri yankılanır.

15 W. Barthold, "Tatar", Encyclopaedia of Islam (Leiden: 1934) IV, p. 701.

kişidir). Ancak, zamanla bu "Tatar" lâfzı, o bölgede yaşayan Türkler'in siyasî adı olmuştur. Güneyindeki Türkler'in siyasî adının yüzyıllar boyunca "Osmanlı" olması gibi. Başkentleri Ufa olan Başkurt Türkleri, Kazan Türkleri ile aynı lehçeyi konuşmaktadırlar. Kazan Türkleri'ne Tatar, diğerlerine Başkurt denmektedir, ırk ve kültür bakımından hiçbir farkları yoktur.

Öte yandan, gerçek Tatarlar, Anadolu'da onbeşinci yüzyıla kadar görülmektedir. Moğollar'ın Anadolu Selçuklularını 1243 yılında Köseadağı Savaşı'nda yenmeleriyle Anadolu, Moğol (Tatar) istilâsına uğradı. Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla ortaya birçok beylikler çıktı. Bunların içinde, Osmanlı Beyliği en küçük fakat en ihlâslıydı. Öteki beylikler birbirleriyle uğraşırken Osmanlılar Bizans ve Avrupa'ya karşı cihad faaliyetlerine giriştiler. Kısa zamanda önemli bir devlet hâline geldiler ve dördüncü hükümdar Yıldırım Bayezid Sivas ve Tokat yörelerini "*kabâil-i tatar-dan olan Kadı Burhaneddin dest-i tagallübünden*"¹⁶ ayırıp aldı. Daha sonraları da Anadolu'da Tatar (Moğol) kabileleri vardı, "*... zikrolunan Kara Tatar tâifesi Cengiziler cânibinden Selâcikaya nezâret itmek üzere Rûma (Anadolu'ya) i'zâm olunan (gönderilen) akvâmdan olub mürü-i zamân ile Kayseriyye ve Sivas taraflarında hayme-nişîn (çadırda oturan) olarak tavattun itmişler idi. Yıldırım Han merhûm Sivası havze-i hükûmete idhal eyledikde bunları tekâlîf-i divâniyyeden mu'âf idüb yalnız seferler vukû'unda hidemât-i harbiyyede istihdâm kılınmakda olduklarından günden güne tekessür iderek kırk elli bin nüfûsa bâliğ olmuş ve Timurlenk Rûma teveccüh itdikde bunların rüesâsını saltanat-ı Rûm'u va'd ile hafıyyen celb eylediğine mebnî der ceng-i evvel tâife-i merkume Timur askerine iltihak eylemişler idi. İş bittikten sonra Timur her ne mutâleaya mebnî ise* bunları beraber götürmeği tensib idüb lâkin rızalarıyla gitmeyecekleri malûm olduğundan asâkir-i külliyye ile cevânib-i erbaalarını ihâta iderek alub gitmişdir ki Timurun Rûm'da olan ef'âlinin en hayırlusu budur.*"¹⁷ Daha sonra, Yıldırım'ın oğlu Çelebi Mehmed İskilip civârında üç beş bin çadır halkı görüp bunların "*Tatar sergerdelerinden Minnet Beg'in tevâbiatı olduğu*"nu öğrenince hepsinin Filibe civarında yerleştirilmelerini emretti. Bu Tatarlar'ın yerleştiği yere 'Tatar Pazarı' denildi¹⁸.

16 Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicül Vukûât*, İstanbul 1327, I, s. 10.

* Barthold, İbn Arabşah'a göre Sultan Bayazid'in tavsiyesi üzerine bu naklin olduğunu belirtir: agm., s. 701.

17 M.N. Paşa, age, s. 24.

18 M.N. Paşa, age., s. 30; Barthold, agm., s. 701. Barthold, Tatarlar'ın Rumeli'ne nakil tarihi olarak 1419 yılını verir.

Böylece şu durum ortaya çıkıyor ki, Anadolu'da Moğol (Tatar) işgâli devam etseydi, Osmanlı Devleti veya başka bir güçlü siyâsî kuruluş ortaya çıkmasaydı, Anadolu'da yaşayanlar da Karadeniz'in kuzeyinde olduğu gibi, başlarındaki Moğol hanedanlardan dolayı, büyük bir ihtimalle 'Tatar' diye anılacaklar, bu kelime onların etnik değil, fakat siyâsî yaftası olacaktı. Yine çok büyük bir ihtimâlle, Gökordu'da ve ondan sonra kurulan hanlıklarda olduğu gibi, hâkim Moğol (Tatar) hanedanı ve Moğol kökenliler Anadolu'da da Türkleşecekti.

Öte yandan 'Tatar' diye anılan bu kavme 'Moğol' denmesi, "Çingiz Han zamanından sonra olmuştur. Moğol tabiri Moğolistan ve Orta Asya'da yerleşmiş fakat Moğol İmparatorluğu'nun batı kısmında hiçbir zaman yaygınlaşmamıştır... Daha sonraları, Rusya'da ve Batı Avrupa'da, Osmanlılar dışındaki bütün Türk halklarına Tatar dendiğini"¹⁹ görüyoruz.

SONUÇ:

Tatar kelimesi onüçüncü yüzyılda Moğol kelimesinin yerine kullanılmıştır. Tatarlar (Moğollar) Çin, Türkistan, İran, Anadolu, Irak, Suriye, Sibirya, Rusya, Doğu Avrupa, Kırım ve Polonya'yı, onüçüncü yüzyılda işgal ettiler. O zaman Hazar Denizi'nin ve Karadeniz'in kuzeyinde Gök-türk, Hun, Peçenek, Kıpçak ve Bulgar Türkleri'nin torunları yaşamaktaydı. Tatarlar (Moğollar) onüçüncü yüzyılda bütün bu bölgeleri zaptettiler. Tatar (Moğol) ordusunda Türkistan'dan gelen kalabalık yeni Türk kütleleri de vardı. Gerek eskiden oralarda yerleşmiş olan ve gerekse Moğollarla birlikte gelen kalabalık Türk kütleleri, Moğol hâkimiyetinde yaşadılar. Moğol (Tatar) hâkimiyetinde olarak Karadeniz ve Hazar Denizi'nin kuzeyinde yaşamış olan Türkler, siyâsî yafta olarak 'Tatar' diye anılır hâle geldiler. Günümüzde Karadeniz'in kuzeyinde ve Rusya'da yaşayan ve 'Tatarca' denen kuzey Türkçesi'ni konuşan Müslümanlar, bunların torunlarıdır. Çıkan netice şudur ki 'Tatar' kelimesi, yirminci yüzyılda soy gösteren, başka bir deyimle etnik bir tâbir değildir, tarihî kimliği bildiren bir sözdür. Osmanlı idâresinde her fert 'Osmanlı' idi, 'Osmanlı tâbiyyetinde idi. Ermeni, Yahudi, Rum, Arap, Çerkes, Gürcü, Arnavut, 'Osmanlı' idi. Tatar sözü de Osmanlı gibi, etnik değil, siyâsî bir işaret taşımaktadır. Kısacası, yirminci yüzyılda, kendilerine 'Tatar' denilen Rusya müslümanları, Moğol değil, ataları Moğol idâresinde yaşamış ve zamanla Moğollar'ı da Türkleştirmiş olan Türkler'dir.

19 W. Barthold, agm., s. 701.